

Список бібліографічних посилань

1. Бородай О. Вогневий вал. Друга частина. Харків, 2023. 116 с.
2. Вакуленко-К. В. Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші / упоряд. К. Міхалциної, О. Рибки ; передм. В. Амеліної. Харків, 2023. 192 с. : іл. (Сер. «Бібліотека Українського ПЕН»).
3. Голоси війни. Маріуполь / упоряд. Д. Волоха. Харків, 2023. 276 с.

УДК 027.021(477.54)ХДНБ:02-051Ястребова](092)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ БІБЛІОТЕКАРЯ АДЕЛАЇДИ ЯСТРЕБОВОЇ

Мамон Вячеслав Євгенович,
бібліотекар Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, Харків

***Анотація.** Розглянуто життєвий та професійний шлях бібліотекарки Аделаїди Ястребової, важливої постаті в бібліотечному русі Харкові на початку ХХ ст. Висвітлено життя Аделаїди, її громадську та професійну діяльність. Особливої уваги надано її внеску у розвиток бібліотечної системи міста, зокрема керівництву філіальними відділами бібліотеки. Проаналізовано виклики та труднощі, з якими стикалася Аделаїда у своїй діяльності та які призвели до її трагічної смерті.*

***Ключові слова:** Харківська громадська бібліотека, Харківське товариство грамотності, філіальні відділи Харківської громадської бібліотеки.*

***Annotation.** The article examines the life and professional path of the librarian Adelaida Yastrebova, who was an important figure in the library movement in Kharkiv at the beginning of the 20th century. The article highlights the life of Adelaide, her public and professional activities. Particular attention is paid to her contribution to the development of the city's library system, in particular to her management of the branch departments of the library. The study also analyzes the challenges and difficulties that Adelaide faced in her work and which led to her tragic death.*

***Keywords:** Kharkiv Public Library, Kharkiv Literacy Society, Branch Departments of the Kharkiv Public Library.*

Світ бібліотек, здається, завжди був наповнений великими іменами, які вирізняються серед інших. Але, подивившись уважніше, ми розуміємо, що за великими бібліотекарями стоять «сіренькі» герої, які залишаються у тіні, проте, їхня роль вельми важлива для життя кожної бібліотеки й,

зрештою, для всього суспільства. На цей раз моя оповідь буде саме про таку особу – Аделаїду Север'янівну Ястребову (1862–1913), яку в некролозі журналіст В'ячеслав Фаусек влучно назвав «сіренькою» бібліотекаркою.

На жаль, нам дуже мало відомо про Аделаїду Ястребову, і ця праця, схоже, буде першою спробою створити її життєпис за розрізненими відомостями. Основним джерелом для цієї доповіді став історичний нарис Валерії Гасельбрінк-Габель з історії філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки (ХГБ), що зберігається в архівному фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Також цінними джерелами є публікації стосовно смерті Ястребової в харківських газетах «Утро» та «Южный край». Окремі моменти з її життя та діяльності були описані у різних джерелах про революційний рух та історію бібліотечної справи Харкова.

Аделаїда Север'янівна Ястребова народилася близько 1862 р. у дворянській родині [12, с. 5–6]. Певно, вона навчалася в жіночій гімназії або отримала гарну домашню освіту, оскільки продовжила навчання в Імператорському Казанському університеті, де перебувала як вільна слухачка з 8 січня до 1 червня 1881 р. [11, с. 954]. Приблизно в той час вона захопилася революційними ідеями та вступила до організації «Народна воля» [1, с. 139]. Можливо, припинення її навчання пов'язане з практикою відрахування з університетів студентів революційних поглядів.

У другій половині 1880-х Аделаїда Ястребова входила до складу групи народовольців, які випускали в Москві підпільну газету «Самоуправление». За доносом вільного слухача Петровської академії С. Виноградова Аделаїда була заарештована. Справа гуртка самоуправлінців була закрита Найвищим велінням від 27 грудня 1889 р. Аделаїда Ястребова була засуджена до тюремного ув'язнення на строк до двох років [4, с. 46–47]. Схоже, уже наступного року вона вийшла на волю і мешкала у місті Кременчук Полтавської губернії. Революціонерка Євгенія Адамович у спогадах стверджувала, що познайомила з Аделаїдою у 1890 р. У той час Адамович навчалася у Кременчуцькій жіночій гімназії та була членкинею гуртка самоосвіти. Можна припустити, що і Ястребова входила до того гуртка, але не зрозуміло, якою була її роль у ньому. Оскільки вона була років на десять старшою за Адамович, можна припустити, що викладала в гуртку [1, с. 139].

Станом на 1900 р. Аделаїда Ястребова залишалася під наглядом правоохоронних органів. У документах «царської охоранки» містяться відомості, що 24 грудня 1900 р. вона була однією з піднаглядних осіб, які

зібралися в Полтаві на квартирі у письменника Володимира Галактіоновича Короленка [5, с. 35]. На жаль, нам невідомо, коли та за яких обставин відбулося знайомство Ястребової з Короленком, можливо, вони зблизилися через спільне захоплення революційними ідеями. Невідомо, коли саме Аделаїда Ястребова переїхала з Кременчука до Харкова, напевно, це сталося в 1890-х роках. У Харкові вона працювала у бібліотечній сфері, вірогідно, першим місцем її роботи стала друга народна бібліотека-читальня Харківського товариства поширення у народі грамотності, яка відкрилася у травні 1894 р. на Панасівці [7, с. 5; 3, с. 108].

У 1901 р. Аделаїда Ястребова стала завідувачкою бібліотеки та кабінету для читання першого філіального відділу ХГБ. Її помічницею була А. І. Сицянка, можливо, родичка члена правління бібліотеки, лікаря Йосипа Сицянка [8, с. 244]. Ястребова, на відміну від своєї помічниці, була офіційною співробітницею й отримувала зарплатню [14, арк. 27]. Відкритий у лютому 1901 р. філіальний відділ ХГБ у робітничому районі Петінка мав вирішити потребу населення околиць міста в доступі до книг. Попри сподівання організаторів, відвідуваність відділу спочатку була невисокою і лише завдяки старанній діяльності працівників та завідувачки, кількість читачів почала зростати. Так, якщо в лютому відділ мав 56 підписників, то у вересні, на восьмому місяці свого існування, мав 218. Також зростала кількість відвідувань читального залу: з 359 у лютому – до 827 у вересні. Восени 1902 р. ревізійна комісія ХГБ у своєму звіті *«...з особливим задоволенням свідчить про поступове зростання та розвиток...»* відділу.

Поступово у відділу сформувалося коло постійних читачів, насамперед це були робітники Харківського паровозобудівного заводу. Хоча у 1902–1903 рр. на заводі почалися проблеми й робітників стали масово звільняти, у філіальному відділі кількість читачів серед робітників тільки зросла. Через стрімке збільшення кількості читачів-дітей довелося відкрити спеціальну дитячу залу, щоб її відвідувачі не заважали дорослим.

Налагодивши роботу філіального відділу в 1904 р., Аделаїда Ястребова вирішила поступитися посадою на користь П. І. Чернишової. Як і Ястребова, вона була старою революціонеркою, близькою до організації «Народна воля». Чернишова щойно повернулася до Харкова із заслання і шукала місце, де могла б займатися просвітницькою роботою [14, арк. 26–30, 38].

Однак Аделаїда Ястребова не довго залишалася простою бібліотекаркою, у 1904 р. комісія філіальних відділів ХГБ займалася організацією другого філіалу на Панасівці. Враховуючи її досягнення на посаді завідувачки першого філіалу, не дивно, що Ястребова очолила роботу бібліотеки та кабінету для читання другого філіального відділу після відкриття 1 червня 1905 р. Її помічницею знову стала А. І. Сицяно. На цій посаді Ястребова стикнулася з новими викликами у роботі. Під час бурхливих подій Першої російської революції робітникам не вистачало часу для самоосвіти й основним контингентом філіалу стали учні. Читачі стали менше цікавитися розважальною літературою і більше вимагали політичну, з купівлею якої виникли проблеми через скрутний фінансовий стан ХГБ. Також зменшилася кількість безоплатних працівників філіалів, через те, що вони зазвичай були людьми з революційними поглядами і їм доводилося потерпати від утисків влади під час реакції у післяреволюційні роки. Ще однією характерною рисою другого філіалу, відмінного від першого, стали часті напади на відділ хуліганів. Бібліотекарі пов'язували це з діяльністю контрреволюційної організації «Чорна сотня», члени якої прагнули відвернути читачів від бібліотеки. Попри всі негаразди, кількість читачів різко зростала: якщо у 1905 р. філіал мав 73 підписників, то наступного року – 176, тобто зростання становило 146 відсотків. Хоча через фінансові проблеми поставало питання про закриття філіалу, причиною його закриття стало рішення царської влади.

26 лютого 1908 р. до приміщення філіалу вдерлися поліціанти, яким повідомили, що, начебто, у бібліотеці зберігаються бомби. Бомб вони не знайшли, на відміну від «тенденційних» книг, у результаті чого філіал було опечатано. Згідно зі спогадами члена філіального комітету Миколи Буха, того дня поліціанти сильно налякали Ястребову, оскільки під час обшуку вони тримали її під прицілом револьверів. Через кілька тижнів з обох філіалів влада вилучила всі книги, які були фактично ліквідовані [14, арк. 30–38].

Після закриття філіальних відділів Аделаїда Ястребова працювала у «третьому розряді» ХГБ, де обслуговувалися найбільш бідні верстви населення [7, с. 5; 6, с. 95–96]. Приблизно у 1910 р. до неї звернулася її стара знайома, професійна революціонерка Євгенія Адамович з ідеєю відновити революційну організацію в Харкові. На що Ястребова іронічно відповіла: «...спробуйте, намагалися і до вас, нічого не вийшло». Подальший арешт і висилка Адамович показали, що Ястребова мала рацію у своєму

скептицизмі. У спогадах Адамович зазначала, що Ястребова «...невпинно вела культурно-освітню роботу в низах через легальні народні бібліотеки у Харкові» [1, с. 139, 165; 2, с. 92].

Станом на 1913 р. Аделаїда Ястребова мешкала на вулиці Костомарівській разом зі своєю подругою і багаторічною помічницею у бібліотечних справах А. І. Сицянюк. 26 листопада 1913 р. Ястребова вийшла з квартири о шостій вечора у пригніченому стані, сказавши своїй подрузі: «Так жити не можна». Вона пішла до Подільського провулку, де близько восьмої години вечора кинулася під трамвай. Перша спроба виявилася невдалою, трамвай вчасно зупинився і водій накричав на жінку, але друга спроба призвела до трагічного фіналу. Ястребова отримала численні переломи хребта, обох рук та лівої ноги й померла від отриманих травм [13, с. 5; 12, с. 5–6].

Після того як Ястребова не повернулася додому вчасно, її знайомі розпочали пошуки. Активну участь взяв присяжний повірений Н. А. Арєф'єв, який був власником будинку, в якому квартирувала Аделаїда. Він дізнався про самогубство і в трупному покої впізнав у загиблій Ястребову [13, с. 5; 12, с. 5–6]. Наступного дня в харківській газеті «Утро» був опублікований некролог, написаний відомим журналістом В'ячеславом Фаусеком [7, с. 5]. Трагічна смерть Ястребової викликала появу публікацій в місцевих газетах про проблему безпечності харківського трамвая.

Хоча Аделаїду Ястребову і називали самогубцею у газетах, по ній було проведене заупокійне богослужіння у каплиці при анатомічному театрі. На відспівуванні були присутні члени правління ХГБ приват-доцент Валерій Талієв, приват-доцент Володимир Сливицький, журналіст В'ячеслав Фаусек та ін. Після проведення служби з промовою виступив Володимир Сливицький, голова другої народної бібліотеки-читальні Харківського товариства грамотності. Поховали Аделаїду Ястребову на міському цвинтарі у присутності кількох друзів. На могилу був покладений вінок від родини члена правління ХГБ, професора Красуського [8, с. 154–156; 10, с. 6].

В'ячеслав Фаусек зазначав, що хоча Ястребова постійно хворіла в останні роки життя, це не заважало їй залишатися «чудовим, невтомним працівником». Підкреслюючи її гарні знання бібліотечної справи та народної літератури, журналіст називав Ястребову «цінною культурною

силою» в бібліотечній сфері. І хоча, на думку Фаусека, Аделаїда була доброю, безкорисливою, непомітною, «сіренькою» особистістю, яка жила в тіні, її внесок у розвиток харківського суспільства був надзвичайно цінним [7, с. 5].

Віддана своїй справі та покликанню, Аделаїда Ястребова не обмежувалася роллю простої бібліотекарки, яка має видавати книги. Вона керувала читанням своїх користувачів, рекомендувала літературу та направляла читачів, особливо серед простого народу та дітей, з якими вона спілкувалася протягом усього свого життя [7, с. 5].

Також гарно відгукалася про Аделаїду Ястребову її колишня співробітниця Валерія Гасельбрінк-Габель: *«Маленька, худенька, стрижена, скромно одягнена, з живими очима, вона зуміла створити теплу привабливу обстановку для читача і водночас так впливати на своїх помічниць-безкоштовних співробітниць, що вони становили одну сім'ю, яка мала довіру читачів»* [14, арк. 38]. Володимир Сливицький, під чийм керівництвом Ястребова працювала у другій бібліотеці-читальні Харківського товариства грамотності, підкреслював її «корисну та невтомну працю» [10, с. 6].

Обставини смерті Ястребової показують, що протягом останніх трьох років вона перебувала в пригніченому стані. Її багаторічна діяльність у філіальних відділах закінчилася їх закриттям. Розмова з Євгенією Адамович свідчить, що і в революційній діяльності вона також розчарувалася. Напевно, арешт Адамович 1 травня 1912 р. та її подальша висилка з Харкова ще більше посилили пригнічення Ястребової [1, с. 139, 165; 2, с. 92]. Як зазначали в газетних публікаціях, Аделаїда Ястребова не мала близьких родичів і жила на самоті, знайомим вона неодноразово говорила, що життя її нікому не потрібне і так жити не варто. В останні роки життя вона часто нездужала, що сильно вплинуло на її самопочуття [7, с. 5; 12, с. 5–6]. Тому не дивно, що наважилася вкоротити собі віку.

Життя Аделаїди Ястребової свідчить, з якими великими перешкодами доводилося стикатися бібліотекарям минулого, щоб нести світло просвіти в народні маси. І нам, сучасним бібліотекарям, варто не забувати про їхню тяжку й самовіддану працю.

Список бібліографічних посилань

1. Адамович Е. Востановление подпольной большевистской организации в Харькове в 1911–12 гг. // *Летопись Революции*. 1924. № 1 (6). С. 137–170.
2. Вороніна М. С. Кризис-менеджерки в РСДРП(б) // *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]*. Сер.: *Історія та географія*. Харків, 2020. Вип. 57. С. 89–95.
3. Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення у народі грамотності (1869–1920 рр.). Харків, 1998. 192 с.
4. Меньщиков Л. П. Охрана и революция: к истории тайных политических организаций, существовавших во времена самодержавия. Москва, 1925–1932. (Историко-революционная библиотека : Воспоминания, исследования, документы и др. материалы из истории революционного прошлого России). Ч. 1: Годы реакции: 1885–1898 гг. 1925. 431 с. (Историко-революционная библиотека: Воспоминания, исследования, документы и др. материалы из истории революционного прошлого России; Кн. 10–11). С. 46–47.
5. Покровській О. В. Г. Короленко под надзором полиции (1876–1903 гг.). К сорокалетию литературной деятельности // *Былое*. 1918. Книга 13. С. 3–37.
6. Седих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. Харків, 2013. 212 с.
7. Фаусек В. А. Памяти А. С. Ястребовой // *Утро*. 1913. 27 нояб. С. 5.
8. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918 : библиогр. слов. Харьков, 2016. 328 с.
9. Деятели революционного движения в России : био-библиогр. слов. : От предшественников декабристов до падения царизма. Москва, 1927–1934. Т. 5: Социал-демократы. 1880–1904 : Вып. 1. 1931. XXVI с., 582 стб., [1] с. : фот.
10. Похороны А. С. Ястребовой // *Утро*. 1913. 30 нояб. С. 6.
11. Преподаватели, учившиеся и служившие в Императорском Казанском университете. Ч. 1, Вып. 2. 1865–1884 гг. Казань, 1904. С. 427–1092.
12. Самоубійство у Подольського моста // *Южный край*. 1913. 27 нояб. С. 5–6.
13. Самоубійство А. С. Ястребовой // *Утро*. 1913. 27 нояб. С. 5.
14. Гассельбринк В. О. [Воспоминания В. О. Гассельбринк, обнаруженные после её смерти 27 окт. 1970 г.] : рукопись. 1960-е гг. // *Архівний фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка*. Ф. 4. Од. зб. Р-52.